

INGLIZ TILIDA ZAMON KATEGORIYASINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TIZIMI

Shayzakov G'ulom Muxtarovich

Guliston davlat universiteti

“Fakultetlararo chet tillar” kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15382737>

ARTICLE INFO

Received: 28th April 2025

Accepted: 30th April 2025

Published: 10th May 2025

KEYWORDS

*funksional-semantik tizim,
yadro, periferik elementlar, aspect,
zamon, kategoriya*

ABSTRACT

Ingliz tilida zamon (tense) grammatik kategoriya sifatida harakat yoki holatning sodir bo'lish vaqtini ifodalaydi. Biroq zamon tushunchasini faqat grammatik shakllar orqali emas, balki uni anglatuvchi semantik va funksional jihatlar bilan birga tahlil qilish zarur. Shuning uchun “funksional-semantik tizim” atamasi qo'llaniladi. Bu yondashuvda faqat grammatik zamonlar emas, balki ular bilan bog'liq bo'lgan boshqa til vositalari ham inobatga olinadi.

Kirish. Zamon kategoriyasi ingliz tilida asosiy grammatik tushunchalardan biridir. U harakat yoki holatning sodir bo'lish vaqtini ifodalaydi. An'anaviy grammatik tahlilda zamon odatda fe'ning morfologik shakllari orqali ko'rsatiladi (masalan, *works, worked, will work*). Biroq zamonning faqat grammatik shakllari bilan cheklanmaydi; vaqt ifodasi ko'plab leksik va kontekstual vositalar orqali ham amalga oshiriladi. Shuning uchun zamoni kengroq — ya'ni funksional-semantik tizim sifatida ko'rib chiqish muhim. Bu yondashuv orqali zamon nafaqat grammatik birlik, balki semantik va kommunikativ jihatdan ham tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Funksional-semantik tizim – bu ma'lum bir ma'noni (masalan, vaqt, harakatning davomiyligi yoki natijadorligi) ifodalovchi grammatik va leksik birliklarning bir butun tizimda faoliyat yuritishidir. Har qanday grammatik kategoriya (masalan, zamon, holat, karnaylik) o'zining funksional-semantik maydoniga ega bo'lib, bu maydon yadro (grammatik shakllar) va periferik (leksik, kontekstual, yordamchi birliklar) elementlardan tashkil topgan bo'ladi. Zamon funksional-semantik tizimi ham aynan shu tamoyil asosida tashkil etilgan: Yadro – aniq grammatik zamonlar va ularning grammatik shakllari. Periferik elementlar – vaqt ko'rsatkichlari, modal fe'llar, bog'lovchilar, holat fe'llari, fe'ning to'liqsiz shakllari va kontekstual vositalar

Ingliz tilida uchta asosiy grammatik zamon mavjud: hozirgi zamon (Present), o'tgan zamon (Past), va kelasi zamon (Future). Har bir zamon o'z navbatida Simple, Continuous, Perfect va Perfect Continuous shakllarda ifodalanadi. Bu shakllar orqali faqat vaqt emas, balki harakatning davomiyligi, tugallanganligi yoki davomiy tugallik holati ham ko'rsatiladi. Masalan, *I work every day.* (Present Simple – odatdagi harakat). *She was studying when I called.* (Past Continuous – muayyan vaqtdagi davomiy harakat). *They will have finished the project by Monday.* (Future Perfect – kelajakda tugallanadigan harakat)

Funksional-semantik maydon – bu ma'lum bir ma'no doirasini ifodalovchi grammatik va leksik vositalar to'plamidir. Zamon funksional-semantik maydoni esa faqat zamon fe'l

shakllari emas, balki vaqtni ifodalovchi boshqa vositalarni ham o'z ichiga oladi: Vaqt ko'rsatkichlari: yesterday, now, soon, by the time. Modal fe'llar: will, would, might – ular zamonga tegishli ma'nolarni ifodalashi mumkin. Fe'lning to'liqsiz shakllari: having done, to be doing – ular ham vaqtni bildirishi mumkin. Bu vositalar zamonning semantik ko'lamini kengaytiradi.

Tizimda yadro (nucleus) qismini aniq grammatik zamonlar tashkil qiladi, ya'ni Present Simple, Past Perfect kabi shakllar. Periferik elementlar esa yordamchi vositalar – modal fe'llar, bog'lovchilar, vaqtga oid iboralar va kontekstual belgilar hisoblanadi. Masalan, I was going to call you. (Zamon ifodalangan, lekin "was going to" orqali reja va yaqin kelajak anglatilgan – bu periferiyaga yaqin)

Xulosa. Ingliz tilida zamon kategoriyasi keng funksional-semantik tizimga ega bo'lib, nafaqat grammatik shakllar, balki leksik vositalar, kontekst va boshqa til unsurlari orqali ham ifodalanadi. Ushbu tizimni chuqur tushunish orqali til o'rganayotganlar murakkab zamon shakllarini va ularning ma'nodagi farqlarini ancha oson anglay olishadi.

Zamon kategoriyasi ingliz tilida faqat grammatik birlik emas, balki murakkab **funksional-semantik tizim** sifatida qaraladi. Bu tizimda grammatik zamon shakllari yadro rolini o'ynaydi, periferik vositalar esa unga semantik boylik va kontekstual moslashuvchanlik beradi. Til o'rganishda bu tizimni tushunish, harakatlarning vaqt, davomiylik, natija va faraziylik kabi jihatlarini to'g'ri anglashga yordam beradi. Shuningdek, bu yondashuv ingliz tilidagi zamonlarning ko'p qirrali ma'nolarini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J.** (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
→ Ingliz tilining eng to'liq va izchil grammatik tahlili. Zamon, aspekt va modalitet tizimlari chuqur yoritilgan.
2. **Huddleston, R., & Pullum, G. K.** (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
→ Funksional-grammatik yondashuv asosida zamon va boshqa grammatik kategoriyalarning zamonaviy talqini.
3. **Comrie, B.** (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
→ Zamon kategoriyasi va uning semantik tahliliga bag'ishlangan nazariy manba. Tillararo tahlil ham mavjud.
4. **Kreidler, C. W.** (1998). *Introducing English Semantics*. London: Routledge.
→ Semantika asoslari va grammatik kategoriyalar, jumladan, zamonning semantik yuki tahlil qilingan.
5. **Palmer, F. R.** (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
→ Zamon bilan bog'liq modal ma'nolar, ifoda vositalari va ularning funksional jihatlarini.
6. **Yuldashev, A. A.** (2010). *Ingliz tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
→ O'zbek tilidagi o'quvchilarga moslashtirilgan ilmiy asar, grammatik zamonlar va semantik tahlil mavjud.
7. **Kuzeev, I. R., Tlyasheva, R. R., Mansurova, S. M., Ivakin, A. V., Shayzakov, G. A., & Bayramgulov, A. S.** (2013). *TECHNIQUE OF DEFINITION THE STRESS-STRAIN STATE OF THE STEEL CYLINDRICAL TANK*. Oil & Gas Business, (4).

8. Shayzakov, S. I. (2021). The Essence And Characteristics Of The Content Administrative Court Proceedings. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 3(02), 27-35.

9. Muhtarovich, S. G. U. (2022). Historical and genetic roots of the game “oq terakmi, kuk terak”.

Шайзаков, Г. (2021). Детский фольклор как основа обучения чтению и анализу текста. Общество и инновации, 2(3/S), 393-4

